

Tóth Zita:

Aquinói Szent Tamás: Summa Theologiae (A teológia foglalata)

I., q.1. art. 1., 2., 5., 7., q.2.

Segédlet

Aquinói Szent Tamás a filozófiatörténetnek egy izgalmas korában élt. A tizenkettedik század második felétől kezdve sorra jelentek meg Arisztotelész latinra fordított művei, és a keresztény világnak szembesülni kellett azzal a kihívással, hogy ezek a művek – nem beszélve a szintén lefordításra került arab kommentárokról – nem teljesen egyeznek meg az egyház tanításával, amelyen az akkori kulturális élet alapult. (Ezen egyházi tanítás egyrészt a Bibliát, másrészt pedig Petrus Lombardus *Sententia*-gyűjteményét foglalta magában; ez utóbbi a korai egyházatyák tanítását foglalta mondások formájában össze.) Annak érdekében tehát, hogy megőrizték a korra jellemző szellemi egységet, két dolgot tehettek: vagy kizárják az oktatásból a görög gondolkodó műveit (valóban volt is ilyen kísérlet, de várható módon meglehetősen eredménytelen maradt), vagy pedig valamilyen módon összebékítik az egyház hivatalos álláspontjával. Ez utóbbira vállalkozott a domonkos rendi Tamás monumentális művében, amely tehát egy önmagában is hatalmas, néhol lezáratlan filozófiai rendszer, valamint a keresztény tanítás (mindenekelőtt a Biblia, a hittételek és az egyházatyák szavai) egységbe foglalására tesz kísérletet. E kísérlet eredményességét jól mutatja, hogy ez után Arisztotelész az egész későskolasztika meghatározó referenciapontjául szolgált.

A mű – mint korának minden *Summája* – szoros formai keretek között íródott. Három nagy részből épül fel, amelyek közül a második további két részből áll; az elsőben 119, a másodikban összesen 303, a harmadikban pedig 189 úgynevezett *quaestio* (kérdés) található, amelyek további *articulusokra* (szakaszokra) bomlanak. (Az utolsó nagy részt a szerző halála miatt valószínűleg egy rendtársa és barátja, Piperno fejezte be.) A szakaszoknak is kötött formájuk van: minden szakasz egy kérdéssel indul, majd e kérdést általában negatív módon megválaszoló „kontra-tézis” melletti érvek következnek. Ez után a *sed contra* állítás, amely az előző érveknek ellentmond, és legtöbbször valamilyen egyházi tekintélyre (ritkábban Arisztotelészre) hivatkozik; majd a szerző válasza, amiben ismerteti a kérdés megválaszolásához használt elméleti keretet, és magát a választ. Végül az *articulus* elején elhangzott, közben ellenérvekké lett érveket vizsgálja és válaszolja meg pontról pontra.

A könnyebb követhetőség kedvéért a továbbiakban előrevettem Tamás saját álláspontjának bemutatását.

ELSŐ KÉRDÉS: A SZENT TANÍTÁSRÓL: HOGY MILYEN, ÉS MIKRE TERJED KI.

1. SZAKASZ: *Szükség van-e a filozófiai diszciplínákon kívül más tanításra?*

Válasz: az emberi értelemmel vizsgálódó filozófiai diszciplínákon kívül szükség van olyan tanításra is, amely isteni kinyilatkoztatáson alapul, mivel:

- 1) Az embereknek ismerniük kell a célt, amihez cselekedeteiket irányítják; ez a (végső) cél pedig Isten, aki meghaladja az ész felfogóképességét.
- 2) Ami megismerhető is Istenről az értelem által, csak nagyon kevés ember számára, és hosszú, fáradságos munka árán az. Az emberek biztonságosabb üdvözüléséhez tehát szükség van arra, hogy kinyilatkoztatás által szerezzenek ismereteket.

Ellenvetések:

1. Az ész feletti dolgokra nem kell az embernek törekednie, ahogy a Szentírás is mondja. Az ésszel felfogható dolgokat viszont a filozófiai diszciplínák kielégítően tárgyalják.
2. Tudásunk csak arról lehet, ami igaz; mivel pedig az 'igaz' és a 'létező' cserefogalmak, minden tudásunk (a) létezőről szól. A filozófiai diszciplínák viszont minden létezővel foglalkoznak, nincs tehát szükség ezen kívül más tanításra.

Válaszok:

- ad1.** Bár az embernek nem feladata, hogy értelmét felülmúló dolgokat kutasson, Isten kinyilatkoztatott ilyeneket, és ezeket hittel kell fogadnia. Ezekkel a dolgokkal foglalkozik a szent tanítás.
- ad2.** A tudományokat nem csak tárgyuk alapján, hanem az ismeretszerzés módja szerint is elkülöníthetjük egymástól. (Pl. a matematikus és a fizikus is bizonyíthatja ugyanazt a tételt, más eszközökkel.) A szent tanításhoz tartozó illetve a filozófia részét képező teológia tárgya ugyanaz, mégis más nembe tartoznak, hiszen az előbbi a kinyilatkoztatás által, az utóbbi pedig az értelem fényénél szerzi ismeretét.

Megjegyzések:

A szakasz tárgya tehát a teológia (a „szent tanítás”, *sacra doctrina*) helye, illetve szükségessége a filozófiai tudományok mellett. Az arisztotelészi tudományfelosztásban a „teológia” a filozófia része volt (ld. *Metafizika* XII.), ezen tudománykonceptió előtérbe

kerülésekor tehát – mivel ez a filozófián belüli teológia nem azonos a kinyilatkoztatáson alapuló keresztény tanítással – rögtön felmerül a kérdés, hogy marad-e hely a tudományok, sőt, általánosabban egyáltalán az ismeretek körében ez utóbbi számára. Erről szól az egész első *quaestio*.

A második ellenvetésben említett 'igaz' a létezők úgynevezett transzcendentális – azaz az arisztotelészi kategóriák keretei között nem elhelyezhető, azokon túlnyúló – tulajdonsága, ez minden egyes dolog esetében létezésétől elválaszthatatlanul fennáll. Mivel minden egyes dolgot megismerhet egy erre alkalmas elme, a dolog létezése ennyiben az igazság, vagyis az igaz ismeret alapja lesz ezen elmében. (Érdeemes megjegyezni, hogy ennek az „*ontológiai igaznak*” – a logikaival szemben – nincsen ellentéte, tehát nincs olyan, hogy „*ontológiai hamis*”).

(Vigyázat: a „transzcendentális” jelentése Kantnál megváltozik!)

2. SZAKASZ: *Vajon a szent tanítás tudomány-e?*

Válasz: a szent tanítás tudomány. A tudományokat két nembe sorolhatjuk: vannak olyanok, amelyek az értelem természetes fényénél megismert princípiumokból indulnak ki (pl. a geometria), mások viszont más, magasabb tudományokból veszik elveiket (pl. a zeneelmélet, ami a hangok arányaival foglalkozván az aritmetikának rendelődik alá). A szent tanítás ez utóbbiakhoz tartozik: egy magasabb tudomány, nevezetesen Isten és az üdvözültek tudása adja kiindulópontját, amely az isteni kinyilatkoztatás útján jut el az emberhez.

Ellenvetések:

1. Minden tudomány önmagában nyilvánvaló alapelvekből indul ki. A szent tanítás hittételei – amelyekből kiindul – viszont önmagukban nem nyilvánvalók, hiszen nem mindenki fogadja el őket. Tehát a szent tanítás nem tudomány.

Válaszok:

ad1. Bármely tudomány princípiumai vagy önmagukban nyilvánvalók, vagy más tudományra vezethetők vissza. A szent tanítás elvei ez utóbbiak közé sorolandók.

2. Nincs tudomány egyedi dolgokról, a szent tanítás viszont ilyenekkel is foglalkozik (pl. egyes bibliai személyek tetteivel). Tehát valójában nem tudomány.
- ad2. Az egyedi dolgok nem elsődleges tárgyai a szent tanításnak, hanem illusztrációként szolgálnak: életpéldák a morális tudományban, valamint a kinyilatkoztatást közvetítő személyek autoritását mutatják be.

Megjegyzések:

Ebben az *articulus*ban ismét az arisztotelészi tudományfelfogással találkozunk: tudomány az, amit az első alapelvekből le tudunk vezetni; ezen első alapelveket pedig – ideális esetben – az ellentmondás elve által igazoljuk. A teológia fő problémája tehát az, hogy princípiumának tagadása nem feltétlenül vezet abszurditáshoz, ennek következtében pedig a tudományoknál megszokott *reductio ad absurdum* típusú érvelés nem alkalmazható. (Ilyen típusú érvelés volna például az ún. ontológiai istenérv, de ahogy a későbbiekben látni fogjuk, Tamás ezt nem tartja érvényesnek.)

Szent Tamás javaslata szerint a teológiát szubalternáns tudománynak kell tekintenünk, vagyis olyanak, amely elveit egy más tudományból nyeri. E más tudományt a szentek tudása jelenti. (E megoldással kapcsolatban később – például Ockham-nél – számos kérdés felmerült, többek között az, hogy hogyan tudunk olyan elveket felhasználni, amikről *nekünk* – földi zarándokoknak – nincs tudásunk. Abból ugyanis, hogy „*a* azt hiszi, hogy *b* tudja, hogy *P*”, nem következik, hogy „*a* tudja, hogy *P*”. Egy alternatív – például Duns Scotus és Ockham által proponált – megoldás szerint a teológia elsősorban nem tudomány, hanem *tevékenység*.)

5. SZAKASZ: *Vajon a szent tanítás magasabb rendű-e más tudományoknál?*

Válasz: ez a tudomány az összes többi – mind a spekulatív, mind a gyakorlati – tudományokat felülmúlja.

1) A **spekulatív** tudományokat:

- a.) bizonyosság szempontjából: míg a többi tudomány a tévedni képes emberi értelem fényéből nyeri bizonyosságát, addig a szent tanítás a tévedhetetlen isteni tudásból.
- b.) a tárgy méltósága szerint: míg a többi tudomány csak az ésszel megismerhető dolgokat vizsgálja, a szent tanítás olyan magasabb rendű dolgokkal is foglalkozik, amelyek az emberi értelmet meghaladják.

- 2) A **gyakorlati** tudományokat: gyakorlati tudományok közül az a magasabb rendű, amelyre más tudományok mint célra irányulnak, és ami már nem irányul további célra. A szent tanítás célja az örök boldogság, amelyre mint végső célra minden más gyakorlati tudomány is – közvetetten – irányul.

Ellenvetések:

1. A többi tudomány tűnik magasabb rendűnek, mivel azok alapelvei kétségbevonhatatlanok, míg a szent tanítás hittételeit egyesek kétségbe vonják.
2. Az alacsonyabb rendű tudomány más tudományoktól kap valamit (mint pl. a zene az aritmetikától). Ám a szent tanítás a filozófiai tudományoktól kap valamit, tehát alacsonyabb rendű azoknál.

Válaszok:

- ad1.** Meg kell különböztetni a **számunkra biztosabbat a természete szerint biztosabbtól**. A hittételekkel kapcsolatos kételyek csupán az emberi értelem gyengeségének következményei, és nem a tárgyból magából adódnak.
- ad2.** A szent tanítás csak azért kaphat valamit a filozófiától, hogy tárgyát a tökéletlen emberi értelem számára világosabbá tegye. Alapelvei tekintetében azonban nem szorul a filozófiai tudományokra, hiszen azokat közvetlenül Istentől kapja.

7. SZAKASZ: Vajon Isten-e a szubjektuma ennek a tudománynak?

Válasz: igen, ennek a tudománynak a szubjektuma Isten.

- 1) Szubjektum az, ami által a tudomány minden tárgya kapcsolatba kerül az adott tudománnyal. (Ahogy egy készségnek is az a szubjektuma, ami által a dolgok a készséggel kapcsolatba kerülnek, mint például a szín által a látás esetében.) A szent tanítás mindent Isten szempontjából vizsgál: vagy magáról Istenről, vagy pedig Istennel mint végső princípiummal és céllal kapcsolatban lévőkről beszél.
- 2) Egy tudománynak ugyanaz a szubjektuma, mint alapelveinek (hiszen ez utóbbiak az egész tudományt magukban foglalják). A szent tanítás alapelvei viszont az Istenről szóló hittételek, tehát e tudomány szubjektuma Isten.

Ellenvetések:

1. (Arisztotelész:) Minden tudománynak tisztában kell lennie szubjektumának mivoltával. Isten lényegét viszont nem ismerhetjük.
2. A szubjektumnak tartalmaznia kell mindazt, amiről az adott tudomány tárgyal. De a szent tanítás sok dologról tárgyal Istenen kívül (pl. az emberi erkölcsökről).

Válaszok:

- ad1.** Bár Isten lényegét valóban nem ismerjük, okozatait felhasználhatjuk a vele kapcsolatos dolgokról szólva, úgy, ahogy néha a filozófiában is az okozatokból bizonyítunk az okról valamit, és nem az ok definíciójából indulunk ki.
- ad2.** Mindent, amiről a szent tanítás beszél, magában foglal Isten, mint vele kapcsolatban álló dolgokat.

MÁSODIK KÉRDÉS: ISTENRŐL: VAN-E ISTEN?

1. SZAKASZ: Vajon Isten léte magától értetődő-e?

Válasz: különbséget kell tennünk a csak **önmagában véve** magától értetődő és a mi **számunkra** is magától értetődő dolgok között.

- 1) Önmagában véve azért magától értetődő egy ítélet, mert az állítmány benne van az alany fogalmában. (Pl. „az ember élőlény” ilyen.) Ekkor, ha az állítmány és az alany fogalma mindenki számára ismert, akkor az ítélet számunkra is magától értetődő.
- 2) De ha nem ismeri mindenki az állítmány és az alany fogalmát, az ítélet önmagában véve magától értetődő marad, ám azok számára nem az, akik nem ismerik ezeket a fogalmakat.

Az „Isten létezik” ítélet ez utóbbiak közé tartozik: önmagában magától értetődő (Isten azonos a saját létével), mivel azonban nem ismerjük közvetlenül Isten lényegét, a mi számunkra nem magától értetődő, hanem bizonyítani kell, olyan dolgokból – Isten okozataiból –, amelyek önmagukban ugyan kevésbé magától értetődők, számunkra mégis inkább azok.

Ellenvetések:

1. Azt nevezzük magától értetődőnek, aminek ismerete természet szerint megvan bennünk. Ám Damaszkuszi Jánosnál azt olvashatjuk, hogy „Isten létének ismerete mindenkiben természet szerint megvan.”
2. Az olyan ítéleteket nevezzük magától értetődőknek, amiket a bennük szereplő fogalmak megértésekor rögtön megértünk. De ha megértjük, hogy mit jelent az „Isten” szó, azonnal megértjük, hogy létezik: olyan lényt jelent ugyanis, akinél nagyobb nem gondolható el, tehát – mivel ami a valóságban is és az értelemben is megvan, nagyobb annál, mint ami csak az értelemben van meg – értelmüinktől függetlenül is létezik. Vagyis léte magától értetődő.
3. Az, hogy van igazság, magától értetődő (hiszen az is elfogadja, aki azt állítja, hogy nincs). Isten azonban maga az igazság („Én vagyok az út, az igazság és az élet”), tehát Isten léte is magától értetődő.

Válaszok:

- ad1. Isten létének ismerete általánosságban és homályosan bennünk van, amennyiben Isten az ember boldogsága, és minden ember természete szerint boldogságra törekszik, tehát természete szerint ismernie kell Isten létét. Ez azonban nem azonos Isten létének abszolút értelemben vett tudásával (ahogyan annak felismerése, hogy közeledik felénk valaki, nem ugyanaz, mint a közeledőben Péter felismerése).
- ad2. Előfordulhat, hogy valaki érti az „Isten” szót, de nem olyan lényt ért rajta, akinél nagyobb nem gondolható el. De ha olyan lényt ért is rajta, az érv nem konklúzív, hiszen csak az következne belőle, hogy Isten olyan lény, akinél nagyobb az *értelmünkben* nem létezik. Csak akkor érvelhetünk Istennek *valóságos* léte mellett, ha a valóságban is van olyan lény, akinél nagyobb nem gondolható el. De aki Isten létét tagadja, éppen ezt a föltevést tagadja.
- ad3. Magától értetődő, hogy általában véve van igazság, azonban számunkra nem magától értetődő, hogy első igazság létezik.

2. SZAKASZ: Vajon Isten léte bizonyítható-e?

Válasz: „Ami Istenben láthatatlan, arra műveiből következtethetünk.” (Róm1,20)

Kétféle bizonyítás létezik ugyanis:

- 1) „*Propter aliquid*”: az **okból**, tehát az abszolút értelemben előbbre valóból következtet az okozatra.
- 2) „*Quia*”: az **okozatból**, mint számunkra előbbre valóból következtet az okra.

Isten létének bizonyítása ez utóbbi: számunkra ugyanis nem magától értetődő, s ezért a számunkra ismert okozataiból bizonyíthatjuk be.

Ellenvetések:

1. Isten léte hittétel, a hittételek pedig nem bizonyíthatók: a bizonyítás tudást eredményez, hinni pedig csak abban lehet, ami nem nyilvánvaló.
2. A bizonyítás középső terminusa a dolog lényege. Nem tudhatjuk azonban, hogy mi Isten lényege, hanem csak azt, hogy mi nem.
3. Ha Isten léte bizonyítható lenne, csak okozatiból lenne az. De az ok nem igazolható a vele arányban nem álló

Válaszok:

- ad1.** Isten léte, és más, a természetes észnél megismerhető dolgok Istenről, nem hittételek, hanem hittételek előzményei. És valaki ellentmondás nélkül hihet abban, ami önmagában véve ugyan bizonyítható, ám a bizonyítást nem tudja felfogni.
- ad2.** Az okozattól az ok létezésé felé haladó bizonyítások esetében az okozat veszi át az ok definíciójának helyét. Ez különösen igaz Istenre. Mivel a létezésre irányuló kérdés megelőzi a lényegre irányulót, az előbbi bizonyításakor a középső terminus a szó jelentése, nem pedig a szó által jelölt dolog lényege. Isten nevei pedig okozataiból származnak, tehát létének bizonyításakor középső terminusként a név jelentését alkalmazhatjuk.
- ad3.** Az okkal arányban nem álló okozatból nem nyerhető tökéletes ismeret az okról, de az ok léte bizonyítható. Így Isten

okozat által. Isten és a világ pedig nem állhat egymással arányban, hiszen az előbbi végtelen, míg az utóbbi véges.

okozataiból bizonyítható Isten léte, noha nem ismerhetjük meg ezáltal Isten lényegét.

3. SZAKASZ: *Vajon van-e Isten?*

Válasz: Isten létét **öt úton** bizonyíthatjuk.

- 1) **Első út a mozgásból** vett: Bizonyos dolgok mozognak. Mindazt, ami mozog, valami más mozgatja, hiszen a mozgás a potencialitásból az aktualitásba való átmenet, és csak egy már aktuális dolog tehet valamit aktuálissá, és egyazon dolog nem lehet egyszerre ugyanabban a vonatkozásban potenciális és aktuális is. A mozgatók sorában viszont nem lehet a végtelenbe menni, mivel ha nem lenne első mozgató, nem lenne másodlagos, és semmilyen mozgató sem. Kell lennie tehát egy első mozgatónak, amit semmi más nem mozgat. Ezt gondoljuk Istennek.
- 2) **Második út a hatóok fogalmából:** Az érzékelhető dolgok világában a hatóokok rendjével találkozunk; nem lehet azonban valami önmagának hatóoka (hiszen így előbb volna önmagánál). A hatóokok sorában nem lehetséges a végtelenbe menni, mert ha nincs első hatóok, akkor nem lesznek közbülső hatóokok és végső okozat sem. Mivel a végső okozat létezik, szükséges feltennünk egy első hatóokot, amit Istennek nevezünk.
- 3) **Harmadik út a lehetőségből és szükségszerűségéből:** A keletkező és pusztuló dolgok képesek lenni és nem lenni is. Mivel ami képes nem lenni, az valamikor nincs, ezért lehetetlen, hogy minden ilyen dolog örökké létezzen. Ha tehát minden dolog képes nem lenni, akkor valamikor semmi sem volt. De ha ez igaz lenne, akkor most sem lenne semmi, ami hamis. Tehát szükséges lennie valamilyen szükségszerű dolognak is. Egy szükségszerű dolog vagy magától szükségszerű, vagy más októl nyeri szükségszerűségét. Az ilyen okok sorozatában azonban nem mehetünk a végtelenbe (ahogy a hatóokokéban sem), föl kell tehát tennünk valamit, ami maga által szükségszerű; ezt mondjuk Istennek.
- 4) **Negyedik út a dolgok fokozataiból:** A dolgok némelyike inkább vagy kevésbé jó, igaz stb. De azt, hogy „inkább vagy kevésbé”, aszerint mondjuk, hogy a dolog mennyire közelíti meg azt, ami a leginkább ilyen. Van tehát valami, ami a legigazabb, a legjobb,

és – következésképp – a leginkább létező. Amit egy nemben leginkább megillet a nem fogalma, az oka mindannak, ami ebbe a nembe tartozik. Van tehát valami, ami oka minden létező jóságának, létének és bármilyen tökéletességének; ezt Istennek nevezzük.

- 5) **Ötödik út a dolgok kormányzásából:** A tudattalan dolgok valami cél szerint működnek: ez látszik abból, hogy általában ugyanazon a módon működnek, és azt követik, ami a legjobb, tehát nem véletlenül, hanem valami szándék szerint érkeznek a célhoz. De a tudattalan dolgok csak valami tudatos lény irányítása által tarthatnak a célhoz. Kell lennie tehát valami értelmes lénynek, ami minden természeti dolgot a célra irányít; ezt Istennek mondjuk.

Ellenvetések:

1. Ha az ellentétesek közül az egyik végtelen, akkor a másiknak tökéletesen el kell pusztulnia; Isten végtelen jósága miatt tehát semmi rossz nem lehetne. De találunk rosszat a világban, tehát Isten nem létezik.
2. Főlöszleg az feltételezni, hogy ami kevesebb princípium által is megvalósulhat, több által valósult meg. A világban található dolgok Isten létének feltételezése nélkül is magyarázhatók (a természeti dolgok a természetből, a céltudatos tevékenységek pedig az emberi értelemről vagy akaratból). Nincs tehát szükség Isten létének feltételezésére.

Válaszok:

- ad1. Ahogy Ágoston is mondja, Isten végtelen jóságához tartozik, hogy létezni engedje a rosszakat (hogy aztán kiválassza közülük a jókat).
- ad2. Mivel a természet célszerűsége egy felsőbb cselekvőtől származik, ezért még a természeti jelenségeket is Istenre kell visszavezetni, mint első okra. Ugyanígy az emberi értelemről és akaratból származó cselekedeteket is; mivel ezek változékonyak, szükséges, hogy valami első, változatlan és maga által szükségszerű princípiumra vezessük őket vissza.

SZÓSZEDET

Aktualitás – potencia: ld. az Arisztotelész-segédletet.

Hatóók: Arisztotelésznel négyféle okot különböztethetünk meg: (1) az anyagi ok (pl. egy szobor keletkezésénél a kő, amiből faragják); (2) formai ok (a szobor formája); (3) hatóók (a szobrász illetve a szobrászmesterség, amelynek révén a szobor létrejön); (4) célok (ami végett a szobrot megalkották). A hatóók az, amelyik leginkább hasonlít a mai ok-fogalomhoz.

Mozgás: potencialitásból az aktuálisba való átmenet. Nem jelent feltétlenül fizikai értelemben vett mozgást, hanem minden változás is ide tartozik.

Nembe tartozás: ld. az Arisztotelész-segédletet

Transzcendentális tulajdonság: az arisztotelészi kategóriákhoz képest transzcendens tulajdonságok, amelyek mindent megilletnek. Ilyenek a jó, egy, igaz, dolog és a létező.

Tudomány: (arisztotelészi értelemben) tudomány az, amely tételeit annak első princípiumaiból szillogizmusok segítségével le tudja vezetni.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK (e kérdések a felkészülést segítik, a kollokvium kérdéseivel nem feltétlenül egyeznek meg):

Honnét származik a szent tanítás kiindulópontja? Hogyan szerezhethetünk erről tudomást?

Miért múlja felül a szent tanítás a spekulatív tudományokat?

Szüksége van-e a szent tanításnak a filozófiára? Miért?

Mi a szent tanítás elsődleges tárgya? Hogyan kapcsolódnak ehhez a különböző (egyedi) bibliai történetek?

Miért lehet és miért kell bizonyítani Isten létezését?

Milyen típusú bizonyítással tehetjük ezt meg?

Hogyan rekonstruálható a hatóók fogalmából vett érv?